

**ОДЕСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ**

**ДЕРЕВНІН Володимир Сергійович**

УДК 347.731.1

**ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВЕ ПОЛОЖЕННЯ ТОВАРНОЇ БІРЖІ  
ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ**

Спеціальність: 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес;  
сімейне право; міжнародне приватне право

**Автореферат**

дисертації на здобуття наукового ступеня  
кандидата юридичних наук

Одеса — 2010

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі цивільного права Одеської національної юридичної академії Міністерства освіти і науки України.

**Науковий керівник:** доктор юридичних наук, професор,  
Заслужений діяч науки і техніки України,  
**ХАРИТОНОВ Євген Олегович,**  
Одеська національна юридична академія,  
завідувач кафедри цивільного права

**Офіційні опоненти:** доктор юридичних наук, доцент  
**ВИШНЯКОВ Олександр Костянтинович,**  
Одеська національна юридична академія,  
завідувач кафедри права Європейського Союзу  
та порівняльного правознавства;

кандидат юридичних наук  
**ЖЕКОВ Володимир Іванович,**  
Одеський апеляційний господарський суд,  
суддя

Захист відбудеться "\_\_\_" липня 2010 р. о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.086.03 Одеської національної юридичної академії за адресою: 65009, м. Одеса, Фонтанська дорога, 23.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Одеської національної юридичної академії за адресою: м. Одеса, вул. Піонерська, 2.

Автореферат розісланий "\_\_\_" червня 2010 р.

*Вчений секретар*

спеціалізованої вченої ради

**П.П. Музиченко**

## ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

**Актуальність теми.** Прийняття у 2003 р. Цивільного кодексу України, який називають економічною конституцією країни, поклало початок вдосконаленню вітчизняного цивільного права, яке потребувало на той час докорінного реформування відповідно до соціально-економічних умов, що змінилися. Одним із напрямків такого вдосконалення стала гармонізація національного цивільного законодавства із цивільним законодавством Європейського Союзу. Прийнятті Закон України «Про загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» та постанова Кабінету Міністрів України «Про додаткові заходи щодо посилення роботи з адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу», передбачили пріоритетні сфери такої адаптації і серед цих пріоритетів й чинне цивільне законодавство України, у частині, що стосується регламентації діяльності юридичних осіб, відносин власності тощо.

Здійснення процедури адаптації вітчизняних нормативно-правових актів передбачає виявлення розбіжностей у цивільному законодавстві нашої країни та країн Європейського союзу і розробку конкретних механізмів їх узгодження.

Разом з тим, більш повно регулюючи відносини, що виникають у процесі створення та діяльності юридичних осіб, Цивільний кодекс України містить й певні недоліки, які полягають у тому, що окремим видам юридичних осіб присвячено невинновдану малу кількість норм, зокрема Цивільний кодекс звертає недостатньо уваги на врегулювання відносин за участю непідприємницьких юридичних осіб, у тому числі й таких учасників цивільних відносин як товарні біржі.

Причина недосконалості законодавства прямо пов'язана з недостатньою розробленістю наукової концепції і теоретичної моделі такого правового інституту як біржа. Відсутність теоретичної розробки зазначених та інших питань негативно впливає на правотворчу і правозастосовчу діяльність, що призводить до зниження ефективності діяльності бірж організацій і не дозволяє їм виконувати свою основну роль, важливість якої у економічному розвитку важко переоцінити. І хоча спеціальний закон щодо створення і діяльності товарних бірж було прийнято ще у 1991 р. і він зіграв певну позитивну роль у розвитку ринкових відносин, але об'єктивні чинники виникнення бірж як ринкового інституту на той час були відсутні. Сьогодні слід повернутися до питання створення ринкової інфраструктури, але вже на новому рівні, враховуючи всі помилки, які було зроблено на цьому шляху.

До того ж у новому Цивільному кодексі України переглянуто багато

базових понять теорії юридичних осіб. Зокрема, відповідно до положень ЦК України усі юридичні особи поділяються на юридичних осіб публічного і приватного права, а останні – на підприємницькі й непідприємницькі. Оскільки такий специфічний вид юридичних осіб як товарні біржі безпосередньо не характеризується і навіть не згадується в ЦК України, вважаємо за необхідне визначити їх місце у вищезгаданій системі юридичних осіб, зважаючи на те, що від цього залежить об'єктивність визначення правового положення товарних бірж.

Зазначені вище обставини свідчать про актуальність обраної теми і про нагальну потребу комплексного наукового дослідження цивільно-правового статусу товарних бірж.

**Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.** Дисертація виконана відповідно до напрямків досліджень Одеської національної юридичної академії: «Традиції та новації у сучасній українській державності і правовому житті» на 2006-2010 роки (державний реєстраційний номер 0106U004970), а також безпосередньо пов'язана з планом науково-дослідницької роботи кафедри цивільного права на 2006-2010 роки за темою «Традиції та новації у сучасному цивільному праві України».

**Мета і завдання дослідження.** Мета дисертаційного дослідження полягає в з'ясуванні сутності та змісту цивільно-правового статусу товарної біржі, встановленні особливостей її виникнення та припинення, організаційно-правової форми на матеріалах цивільного та спеціального біржового законодавства України.

У зв'язку з поставленою метою автором вирішувалися такі завдання: дослідження поняття, правової природи товарної біржі за біржовим законодавством України;

аналіз розвитку законодавства, що регулює діяльність товарної біржі; встановлення специфіки правосуб'єктності товарної біржі; визначення організаційної форми товарної біржі за цивільним та спеціальним (біржовим) законодавством;

аналіз особливостей створення і припинення товарної біржі; встановлення особливостей організаційної структури товарної біржі; з'ясування особливостей установчих документів товарної біржі; формування пропозицій стосовно вдосконалення норм чинного законодавства та узгодження положень ЦК України і біржового законодавства.

*Об'єктом дослідження є цивільно-правовий статус товарної біржі.*

*Предметом дослідження є система правових норм, що визначають умови та порядок створення та припинення товарної біржі, умови її*

діяльності, забезпечення прав та інтересів учасників відповідних відносин, а також проблеми, що виникають при тлумаченні та застосуванні зазначених норм.

Методологічну основу дослідження склав загальнонауковий діалектичний метод, а також спеціальні наукові методи логічного, системно-структурного та порівняльного аналізу, які у сукупності були застосовані для встановлення особливостей цивільно-правового статусу товарної біржі, аналізу умов її створення та припинення, визначення організаційно-правової форми та організаційної структури.

При цьому метод логічного аналізу використовувався для встановлення змісту та спрямованості норм цивільного, а також спеціального законодавства, які регулюють відносини, що є предметом цього дисертаційного дослідження. Метод системно-структурного аналізу використовувався для встановлення місця норм, що регулюють діяльність товарної біржі, у системі норм цивільного законодавства України, а також при розгляді питань взаємозв'язку зазначених норм та норм спеціального біржового законодавства, присвячених регулюванню відповідних відносин.

Порівняльний метод дав змогу проаналізувати положення, що стосуються відносин, які є предметом цього дисертаційного дослідження у ЦК України та раніше чинному цивільному і біржовому законодавстві, а також порівняти вирішення цих питань у цивільному та спеціальному законодавстві України та цивільних законодавствах деяких інших країн.

Теоретичною основою дослідження є праці вітчизняних та зарубіжних фахівців у галузі цивільного права, загальної теорії права, біржового права. Поміж них наукові дослідження М.Й. Бару, В.І. Борисової, В.А. Васильєвої, О.В. Дзери, К.Б. Дудорової, В.М. Коссака, О.О. Красавчикова, Л.О. Панькової, О.А. Паліводського, О.О. Пушкіна, В.О. Рясенцева, О.Н. Садікова, В.І. Семчика, Б.О. Ткаченка, В.Д. Фролова, Є.О. Харитонова, О.І. Харитонової, Ю.В. Чижмаря, О.В. Чуркіна, Р.Б. Шишки та ін.

Деякі з них присвячені аналізу цивільно-правового регулювання діяльності товарних бірж в Україні, інші стосуються тих чи інших питань укладення біржових угод, окремих їх аспектів та забезпечення прав його учасників (праці В.О. Рясенцева, К.Б. Дудорової, В.І. Семчика, Б.О. Ткаченка та ін.). Однак практично ніхто не торкався проблем визначення цивільно-правового статусу товарної біржі, особливо з урахуванням оновлення цивільного законодавства.

Вивчення та аналіз праць згаданих науковців дали змогу визначити й оцінити стан досліджуваної проблеми, виявити та проаналізувати питання, що постали на сучасному етапі у досліджуваній сфері, а також визначити шляхи їх вирішення.

Емпіричним підґрунтям дослідження послужило цивільне та спеціальне біржове законодавство України з досліджуваних питань, а також судова практика.

**Наукова новизна одержаних результатів.** Дисертація є одним з перших комплексних досліджень цивільно-правового статусу товарної біржі, виконаних на матеріалах оновленого цивільного законодавства України та чинного і перспективного біржового законодавства.

У дисертаційному дослідженні вперше у вітчизняній літературі зроблено спробу визначити специфіку цивільно-правового статусу товарної біржі з формулюванням відповідних рекомендацій по вдосконаленню редакції деяких норм Закону України про товарну біржу, проекту Закону про товарну біржу та формування практики застосування зазначених актів законодавства.

На підставі одержаних у процесі дисертаційного дослідження результатів на захист виносяться такі положення:

***уперше:***

зроблено висновок про те, що обумовленість специфіки діяльності біржі як організації знаходить відображення саме у завданнях, які постають перед біржею, а також цілях, для досягнення яких вона створюється;

враховуючи особливості біржі, як організації особливого роду, запропоновано визнати за нею спеціальну правосуб'єктність: її завдання полягає у створенні умов для біржової торгівлі, наданні послуг в укладанні біржових угод, визначенні товарних цін, попиту і пропозицій на товари тощо. У цьому сенсі товарну біржу пропонується визначити як таку юридичну особу, яка може мати лише спеціальну правосуб'єктність у відповідності до цілей, зазначених безпосередньо в законі;

зроблено висновок, що організаційно товарна біржа є досить складним з організаційної точки зору соціальним утворенням, яке функціонує за допомогою таких груп органів та підрозділів: 1) органи управління і контролю (загальні збори, біржовий комітет, виконавча дирекція, ревізійна комісія), котрі забезпечують управління біржею, реалізацію її цивільної та іншої правоздатності; 2) структурні підрозділи біржі, які не мають прав юридичної особи, але є її важливими частинами, спеціальні підрозділи і допоміжні служби, які забезпечують функціонування біржі та її життєдіяльність;

запропоновано структуру органів товарної біржі, яка має виглядати таким чином: 1) вищий орган – загальні збори членів біржі (акціонерів), 2) біржовий комітет (рада біржі) – орган, який забезпечує управління біржею в період між загальними зборами, 3) виконавча дирекція біржі – виконавчий та розпорядчий орган, який забезпечує функціонування біржі, усього її

механізму, 4) виконавчий директор (генеральний директор) – виконавчий (виконавчо-розпорядчий) орган біржі, котрий одночасно є органом юридичної особи, 5) ревізійна комісія, яка виконує функції контролю (є контролюючим органом);

запропоновано внести до частини 3 ст. 7 Проекту Закону про товарну біржу зміни стосовно визначення мінімального розміру статутного фонду цієї біржі. Нова редакція ст. 7 може виглядати так:

«Стаття 7. Створення та припинення товарної біржі

1. Товарна біржа створюється на засадах добровільного об'єднання юридичних та/або фізичних осіб — підприємців (далі — засновники).

Засновниками не можуть бути органи державної влади та органи місцевого самоврядування, державні і комунальні підприємства, установи та організації, що повністю або частково утримуються за рахунок Державного бюджету України чи місцевих бюджетів.

2. Кількість членів товарної біржі не може бути меншою від 20 осіб.

3. Статутний фонд товарної біржі не може бути меншим 1250 мінімальних заробітних плат.

4. Товарна біржа для виконання своїх статутних завдань може створювати відокремлені підрозділи (представництва), клірингороврахункову установу згідно із законодавством України.

5. Припинення товарної біржі здійснюється в порядку, встановленому законом.»;

запропоновано внести до ст. 5 чинного Закону про товарну біржу частину 5 такого змісту: «Статутний фонд товарної біржі не може бути меншим 1250 мінімальних заробітних плат»;

запропоновано нову редакцію ст. 9 Проекту Закону про товарну біржу, а також ст. 6 чинного Закону про товарну біржу, які могли би виглядати таким чином. «Стаття 9 (6). Статут товарної біржі.

1. Статут товарної біржі є установчим документом, на підставі якого вона діє.

2. У статуті товарної біржі зазначаються: 1) найменування та місцезнаходження товарної біржі; 2) організаційна форма товарної біржі; 3) предмет та мета діяльності; 4) розмір статутного фонду і порядок його утворення; 5) види фондів, що утворюються товарною біржею і порядок їх утворення; 6) розмір періодичних внесків та порядок їх сплати; 7) порядок використання майна товарної біржі; 8) органи управління і контролю за діяльністю товарної біржі, порядок їх утворення, прийняття рішень та повноваження; 9) організаційна структура біржі; 10) порядок прийняття у члени товарної біржі та припинення членства; 11) права та обов'язки членів, у тому числі строкових членів товарної біржі; 12) порядок затвердження

правил біржової торгівлі та внесення до них змін; 13) порядок скликання загальних зборів; 14) права та обов'язки членів біржі та біржі перед третіми особами, а також членів біржі перед біржею та біржі перед її членами; 15) порядок і умови застосування санкцій; 16) майнова відповідальність членів біржі; 17) порядок припинення товарної біржі.

3. Статут може містити інші, пов'язані з особливостями діяльності товарної біржі положення, що не суперечать цьому Закону та іншим законодавчим актам.»;

запропоновано внести зміни до Проекту Закону про товарну біржу, виклавши частину 2 ст. 7 у такій редакції: «2. Кількість членів товарної біржі не може бути меншою від 20 осіб. У разі зменшення кількості осіб, протягом 6 місяців з моменту такого зменшення, кількість має бути збільшеною до зазначеного рівня шляхом прийняття нових членів.».

#### ***дістало подальшого розвитку:***

пропозиції щодо розуміння товарної біржі як особливого виду (аналогу) акціонерного товариства;

положення про здійснення цивільної правосуб'єктності товарної біржі її органами, поміж яких пропонується розрізняти органи товарної біржі й органи управління товарної біржі;

теза про те, що слід розрізняти загальну цивільну правосуб'єктність товарної біржі, котру вона має як кожна юридична особа, і спеціальну її правосуб'єктність, що стосується саме біржової діяльності.

**Практичне значення одержаних результатів** полягає в тому, що вони можуть бути використані у:

науково-дослідницькій сфері – висновки дисертаційного дослідження можуть служити підґрунтям для подальшого вдосконалення цивільно-правового статусу товарної біржі;

сфері правотворчості – положення і висновки дисертаційного дослідження можуть бути використані у законотворчій діяльності, в процесі вдосконалення деяких норм цивільного законодавства України та проекту Закону України про товарну біржу;

навчально-методичній роботі – матеріали дисертаційного дослідження можуть бути використані при підготовці навчальних посібників та науково-методичних рекомендацій з цивільного права, біржового права, при читанні спецкурсу «Біржове законодавство України» тощо.

**Апробація результатів дослідження.** Дисертацію виконано і обговорено на кафедрі цивільного права Одеської національної юридичної академії.

Результати дисертаційного дослідження доповідалися на наукових конференціях: 10-й ювілейній звітній науковій конференції професорсько-



викладацького і аспірантського складу Одеської національної юридичної академії «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 27-28 квітня 2007 р.), Круглому столі «Підприємництво і море» (м. Одеса, 26 листопада 2007 р., м. Одеса), III Міжнародній цивілістичній науковій конференції (м. Одеса, 4-5 квітня 2008 р.), Всеукраїнській науковій конференції професорсько-викладацького і аспірантського складу «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 18-19 квітня 2008 р.), V Міжнародній науково-методичній конференції «Римське право та сучасність» (м. Одеса, 30-31 травня 2008 р.), Міжнародній науковій конференції професорсько-викладацького і аспірантського складу «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 5-6 червня 2009 р.), Міжнародній науковій конференції, присвяченій пам'яті Ю.С. Червоного «Актуальні проблеми цивільного права та процесу» (м. Одеса, 12 лютого 2010 р.).

Результати дисертаційного дослідження використовувалися у навчальному процесі при проведенні практичних занять з відповідних тем курсу цивільного права, керівництві курсовими, дипломними роботами тощо.

**Публікації.** Основні теоретичні та практичні висновки, положення та пропозиції дисертаційного дослідження викладені у п'яти статтях, опублікованих у збірниках, що входять до переліку наукових фахових видань, затвердженого ВАК України та п'яти тезах доповідей на наукових та науково-практичних конференціях.

**Структура дисертації.** Дисертація складається зі вступу, 3 розділів, поділених на 9 підрозділів, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації становить 187 сторінок. Список використаних джерел складає 204 найменування і займає 20 сторінок.

## ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У **Вступі** обґрунтовується актуальність теми дисертаційного дослідження, її зв'язок з науковою тематикою Одеської національної юридичної академії, сформульовано мету і завдання дослідження, визначено об'єкт, предмет і використані методи дослідження, викладено наукову новизну і основні положення, що виносяться на захист, висвітлено практичне значення отриманих результатів, їхня апробація, вказано публікації за темою дисертації.

**Розділі перший «Огляд літератури за темою і вибір напрямків та методологічних засад дослідження»** складається з двох підрозділів, присвячених огляду літератури за темою та загальним засадам визначення правосуб'єктності товарної біржі.

У **підрозділі 1.1. «Огляд літератури за темою дисертаційного дослідження»** зазначається, що оскільки дане дисертаційне дослідження

присвячене встановленню цивільно-правового статусу біржі за вітчизняним законодавством, то здійснено огляд, передусім, праць вітчизняних дослідників у цій галузі, враховуючи, разом із тим, у необхідних випадках з метою порівняльного аналізу особливості відповідного законодавства та теоретичних досліджень в країнах зі схожими правовими системами. Аналіз існуючої наукової літератури з досліджуваного питання дозволив дійти таких висновків. У вітчизняному правознавстві першим монографічним дослідженням становища та ролі товарної біржі в економіці України доби ринкових перетворень була дисертація О.І. Харитонової, присвячена організаційно-правовим питанням управління економікою і ролі товарних бірж у цьому процесі, емпіричною базою якої слугувало українське біржове законодавство та практика діяльності товарних бірж Одеського регіону. Цивілістичні дослідження в галузі дослідження біржової діяльності і визначення правового становища біржі поки що є нечисленними і стосуються окремих аспектів діяльності біржі. Зокрема, досліджувалися окремі аспекти біржової діяльності, укладання біржових угод, правовий статус посередників на товарній біржі, визначення організаційно-правових форм товарних бірж, проблеми правового регулювання торговельно-біржової діяльності в Україні тощо. Однак наукових досліджень, що стосуються встановлення цивільно-правового статусу товарної біржі у юридичній літературі проведено вкрай мало. Крім цього, вони проведені на матеріалах раніше чинного законодавства, без врахування змін, що відбулися у соціально-політичному та економічному житті суспільства. Недостатньо дослідженими залишаються питання створення і припинення товарних бірж, порядок здійснення повноважень органами управління, правовий статус структурних підрозділів товарної біржі тощо.

**Підрозділ 1.2. «Загальні засади визначення правосуб'єктності товарної біржі»** присвячений визначенню сутності категорій «правосуб'єктність», «правоздатність» та «дієздатність», що пов'язані з участю будь-якої особи у правовідносинах, а також їх взаємозв'язку. Розглянуто також поняття правосуб'єктності юридичної особи, а також питання її загальної та спеціальної правоздатності. Зроблено висновок, що цивільна правосуб'єктність юридичної особи, тобто її здатність бути суб'єктом цивільних відносин, складається з цивільної правоздатності та цивільної дієздатності цієї особи, і включає низку елементів. Однак стосовно товарної біржі схема цих відносин є більш складною, що пов'язано з подвійною природою останньої. З одного боку, товарна біржа є організацією, що створюється зі спеціальною метою – організація, спрощення та полегшення товарообігу тощо. Крім того, у законі міститься спеціальне обмеження для товарних бірж стосовно отримання прибутку – їх діяльність

не може мати комерційного характеру. Враховуючи ці особливості біржі, як організації особливого роду, пропонується визнати за нею спеціальну правосуб'єктність: її завдання полягає у створенні умов для біржової торгівлі, наданні послуг в укладанні біржових угод, визначенні товарних цін, попиту і пропозицій на товари тощо. У цьому сенсі товарну біржу слід визначити як таку юридичну особу, яка може мати лише спеціальну правосуб'єктність у відповідності до цілей, зазначених безпосередньо в законі. З іншого боку, товарна біржа може виступати у багатьох майнових відносинах як звичайний суб'єкт цивільного права – при укладанні так званих супутніх угод, які забезпечують життєдіяльність самої біржі, рекламують її тощо.

**Розділ другий «Загальна характеристика товарної біржі»** складається з трьох підрозділів, присвячених історії формування та розвитку товарної біржі, її поняттю та структурі, а також питанням визначення ознак товарної біржі як юридичної особи.

**У підрозділі 2.1. «Формування та розвиток товарних бірж»** основна увага приділена історії виникнення та розвитку останніх. Проведене дослідження дозволило зробити висновок, що у повному значенні цього поняття біржа виникла у XVI ст. в Антверпені, який на той час був центром європейської торгівлі, а приблизно в середині XVII ст. завершився період «начального» становлення західноєвропейських бірж. Що стосується Російської імперії, то тут економічні відносини формувалися повільніше, ніж у Європі, і, як правило, за ініціативою згори, котра традиційно була виявлена Петром I, який ознайомився з діяльністю голландських бірж під час свого «стажування» на корабельних верфях Нідерландів. Саме з його ініціативи в Росії виникли перші торгово-маклерські установи, хоча воля реформатора передувала тому періоду, коли об'єктивна необхідність розширення товарно-грошових відносин заздалегідь створює механізм, який сприятиме цим процесам. Помітний розвиток біржового руху в Росії відбувся в 30-40-х роках XIX сторіччя, коли зростання фабрично-заводських і кустарних підприємств стимулювало розширення торгово-ринкових відносин. Однак більшість бірж Російської імперії припинили свою діяльність у зв'язку з початком Першої Світової війни та наступними подіями в країні. Проте, з переходом до НЕПу і пов'язаними з цим зменшенням втручання держави в галузь економіки та її пожвавленням, діяльність бірж почала поновлюватися. Перші товарні біржі виникли вже наприкінці 1921 р., а чотири місяці 1922 р. були періодом найшвидшого зростання їх кількості. При цьому, відсутність і неприпустимість біржової спекуляції як специфічного методу біржового торгу, вважалися відмінною рисою радянської біржі, її перевагою порівняно з біржею капіталістичною. Таким чином, уряд визнавав необхідність

адміністративного впливу на ціни. Суперечність в поглядах на природу радянської біржі призвела до того, що в практичній політиці з середини 20-х років запанувала тенденція до перетворення бірж в пункти оптової торгівлі, що зумовило виникнення підґрунтя для повної їх ліквідації. Вже до 1927 р. значна частина бірж була ліквідована. Новий етап в розвитку бірж настав вже після початку «перебудови» і триває досі. Зазначається, що процес виникнення та розвитку біржової торгівлі в Російській імперії та СРСР мав особливості його перебігу на території сучасної України.

**Підрозділ 2.2. «Поняття та структура товарної біржі за чинним законодавством України»** присвячений дослідженню поняття товарної біржі та її структури, питання щодо яких неоднозначно вирішені у юридичній літературі та законодавстві. Аналіз наукової літератури дозволив дійти висновку про те, що можна виділити два основних підходи до визначення біржі: 1) біржа – це певним чином організований ринок (сегмент ринку); 2) біржа – це організація особливого типу та призначення. На думку автора, перше з них є ближчим з погляду економічної науки, тоді як друге – ближче до юридичної характеристики цього поняття.

Встановлено ознаки біржі, якими є: 1) некомерційний характер її як організації, відсутність мети отримання прибутку; 2) створення біржі фізичними та юридичними особами, які займаються підприємницькою діяльністю, торгівлею цінними паперами тощо; 3) створення біржею умов для вчинення біржових правочинів; 4) вчинення таких правочинів у спеціальній формі та за спеціальними правилами; 5) регулярність торгів (біржових сесій); 6) повна або часткова спеціалізація біржі на операціях з певним товаром, цінними паперами тощо; 7) котирування товарів цінних паперів тощо; 8) поєднання в біржі суто цивілістичних та організаційно-управлінських функцій. Перші полягають у забезпеченні сприянню товарообігу, другі – у забезпеченні самоврядування ринкових інституцій.

Підкреслюється, що, хоча товарна біржа створюється для досягнення багатьох цілей (надання послуг при укладанні біржових правочинів; виявлення товарних цін; з'ясування попиту та пропозиції на товари; вивчення, впорядкування і спрощення товарообігу і пов'язаних з ним торгових операцій), однак при усьому розмаїтті таких «тактичних» цілей для біржі визначальною є «стратегічна» мета — організація та покращення товарного (цивільного) обігу. Досліджено проблемні питання структури товарної біржі за чинним законодавством.

**У підрозділі 2.3. «Ознаки товарної біржі як юридичної особи»** здійснено порівняння загальних ознак юридичної особи та ознак, необхідних і достатніх для функціонування товарної біржі. Аналізуючи підходи законодавців до характеристики та визначення поняття і сутності товарної

біржі, відображені у ст. 1 Закону про товарну біржу, робиться висновок про те, що вони ґрунтуються на баченні її як певної соціальної реальності, скоригованому вольовим визначенням низки необхідних її ознак (тобто, із застосуванням нормативістського методу). Таким чином, відповідно до положень чинного Закону про товарну біржу остання визнається юридичною особою, яка може існувати за наявності обмеженої кількості вимог до неї як до специфічного соціального утворення. З урахуванням проведеного дослідження зроблено висновок про те, що товарна біржа розглядається і визначається у вітчизняному законодавстві як юридична особа, що є відображенням соціальної реальності та має низку особливостей у визначенні її ознак, зумовлених сутністю цієї організації.

**Розділ третій «Особливості товарної біржі як юридичної особи»** складається з чотирьох підрозділів, присвячених визначенню організаційно-правових форм товарної біржі, її органів, особливостей цивільної правосуб'єктності, а також проблемам виникнення і припинення товарної біржі.

**У підрозділі 3.1. «Організаційно-правові форми товарної біржі»** розглянуто основні проблеми визначення організаційно-правової форми товарної біржі, які пов'язані, зокрема, із тим, що стосовно товарної біржі закон містить чітку вказівку про те, що вона не може мати метою отримання прибутку, а це автоматично означає, що товарна біржа не може бути ані господарським товариством, ані підприємством. В зв'язку з цим, автором проаналізовано можливість віднесення товарної біржі до категорії об'єднань коштів та зусиль, які носять назву акціонерних товариств, корпорацій, асоціацій, синдикатів, громадських організацій, внаслідок чого зроблено висновок про те, що жодна з перерахованих організаційних форм не може бути застосована повною мірою при організації і діяльності біржі. Необхідність визначити коло норм, які можна застосовувати в порядку аналогії закону, спричинила визначення найбільш придатної організаційно-правової форми – нібито акціонерного товариства. Внаслідок проведеного дослідження запропоновано в проекті нового Закону про товарну біржу вказати, що така біржа може бути лише акціонерним товариством, яке не має на меті отримання прибутку.

**Підрозділ 3.2. «Органи товарної біржі»** присвячено питанням визначення органів товарної біржі. Оскільки Закон про товарну біржу не дає чіткої відповіді на питання, який елемент структури (підрозділ) є її органом як юридичної особи, у пошуках відповіді на нього автор звернувся до норм Закону про господарські товариства, котрі можуть бути використані у порядку аналогії закону, а також до норм Закону про акціонерні товариства. Результатом проведеного дослідження став висновок про те, що органом

акціонерного товариства є його виконавчий орган. Він діє від імені акціонерного товариства і, відповідно, представляє його інтереси, однак, має при цьому дотримуватися меж, встановлених статутом акціонерного товариства та законом. Щодо структури товарної біржі, то вона має виглядати таким чином: 1) вищий орган – загальні збори членів біржі (акціонерів), 2) біржовий комітет (рада біржі) – орган, який забезпечує управління біржею в період між загальними зборами, 3) виконавча дирекція біржі – виконавчий та розпорядчий орган, який забезпечує функціонування біржі, усього її механізму, 4) виконавчий директор (генеральний директор) – виконавчий (виконавчо-розпорядчий) орган біржі, котрий одночасно є органом юридичної особи, 5) ревізійна комісія, яка виконує функції контролю (є контролюючим органом).

У **підрозділі 3.3. «Виникнення і припинення товарної біржі»** зазначається, що при визначенні особливості виникнення товарної біржі слід мати на увазі багатозначність її юридичної суті, що вже неодноразово підкреслювалося у даному дисертаційному дослідженні: товарна біржа одночасно є квазі-акціонерним товариством і специфічною організацією особливого виду, що має ознаки, встановлені Законом про товарну біржу. Це означає, що при створенні і припиненні товарної біржі мають бути враховані відповідні норми про створення і припинення юридичної особи взагалі, а також норми про створення і припинення акціонерного товариства з урахуванням норм Закону про товарні біржі, що регулюють ці питання. Оскільки Законом про товарну біржу розмір статутного фонду не встановлений, існує певна колізія між нормативними актами щодо встановлення розміру статутного капіталу при її створенні. Тому пропонується внести до частини 3 ст. 7 Проекту Закону «Про товарну біржу» зміни стосовно визначення мінімального розміру статутного фонду цієї біржі. Запропоновано також з метою вдосконалення правового регулювання створення товарної біржі нову редакцію ст. 9 Проекту Закону про товарну біржу, що стосується змісту статуту цього утворення. Здійснений аналіз питань припинення товарної біржі дозволив дійти висновку про недосконалість норм чинного законодавства, якими врегульовано дане питання. Тому запропоновано внесення змін до частини 2 ст. 7 Проекту Закону про товарну біржу.

У **підрозділі 3.4. «Особливості цивільної правосуб'єктності товарної біржі та її здійснення»** проаналізовано загальні засади правосуб'єктності юридичної особи з метою встановлення на цьому підґрунті особливостей правосуб'єктності товарної біржі. Детальне дослідження правочиноздатності товарної біржі дозволило зробити висновок про те, що у сфері власне біржової діяльності товарна біржа може мати лише спеціальну цивільну

правосуб'єктність, зміст якої обмежений заборонами укладати підприємницькі договори (договори, спрямовані на отримання прибутку), зокрема, договори, пов'язані з комерційним посередництвом та біржові угоди. Якщо право товарної біржі укладати звичайні цивільні договори, спрямовані на забезпечення її життєдіяльності у якості юридичної особи, може бути передбачене статутом біржі, то можливість укладати згадані вище договори, спрямовані на отримання прибутку, за своєю сутністю є протизаконною, а отже і протистатутною, оскільки статут товарної біржі (як і кожної юридичної особи) не може суперечити положенням законодавства. Таким чином, особливості цивільної правосуб'єктності товарної біржі та її здійснення зумовлені необхідністю врахування тієї обставини, що товарна біржа має як загальну цивільну правосуб'єктність, виступаючи у низці цивільних відносин на тих самих засадах, що й кожна юридична особа, так і спеціальну (обмежену) цивільну правосуб'єктність у сфері власне біржової діяльності.

## **ВИСНОВКИ**

У **Висновках** викладені основні найбільш важливі науково-теоретичні та практичні результати, отримані на основі проведеного дисертаційного дослідження.

На підставі проведеного аналізу сучасного законодавства, враховуючи специфіку правового становища товарної біржі, зроблено такі висновки.

Товарна біржа – це організація, що об'єднує юридичні та фізичні особи, які здійснюють виробничу і комерційну підприємницьку діяльність, і має метою надання послуг щодо укладення біржових угод, з'ясування товарних цін, попиту та пропозицій на товари (сировину, послуги), вивчення, впорядкування і спрощення товарообігу та пов'язаних з ним операцій.

Особливості правового становища товарної біржі полягають в тому, що вона є юридичною особою специфічного виду, яка діє в галузі цивільного права і, разом із тим, виконує функцію саморегулювання ринку. Зазначені особливості знайшли відображення, зокрема, в тому, що товарна біржа, будучи безпосередньо і постійно пов'язаною зі здійсненням торгових операцій, разом із тим, не може мати метою отримання прибутку. Її завдання полягає не в тому, щоб самій отримати прибуток, а у створенні умов для забезпечення ефективної комерційної (підприємницької) діяльності іншими особами, котрі або є учасниками (членами) біржі, або вдаються до її послуг і отримують допомогу через брокерів.

Зі специфічними цілями, для досягнення яких створюється товарна біржа, пов'язані й особливості юридичної суті товарної біржі. Нагадуючи за своєю структурою, порядком створення та системою внутрішнього управління і діяльності акціонерні товариства (а деякою мірою – і товариства

з обмеженою відповідальністю), товарна біржа, разом із тим, взагалі не є господарським товариством, оскільки останні створюються з метою отримання прибутку, що є неможливим для товарної біржі. У зв'язку з цим постає питання про можливість застосування положень законодавства про господарські товариства, зокрема, Закону про господарські товариства. При створенні товарної біржі та у процесі її діяльності (при визначенні структури її органів, їхньої компетенції, внутрішнього регламенту тощо).

На думку автора дисертаційного дослідження, товарна біржа у цьому відношенні має певну подібність до господарських товариств (разом із тим не будучи їхнім різновидом), що дозволяє використовувати у разі необхідності певні норми Закону про господарські товариства та інших актів законодавства у цій галузі в порядку аналогії закону. Відповідні положення мали б бути включені до Закону про товарну біржу, наприклад, шляхом вказівки на те, що товарна біржа є «квазі-господарським» товариством і що норми, які стосуються акціонерного товариства, можуть застосовуватися щодо товарної біржі, якщо це не суперечить її природі та Закону про товарну біржу.

Встановлено необхідність розрізнення загальної та спеціальної цивільної правосуб'єктності товарної біржі. Зокрема, зроблено висновок, що товарна біржа, так само як практично кожна юридична особа, може мати загальну цивільну правосуб'єктність. Разом із тим, у сфері власне біржової діяльності товарна біржа може мати лише спеціальну цивільну правосуб'єктність, зміст якої обмежений заборонами укладати підприємницькі договори (договори, спрямовані на отримання прибутку), зокрема, договори, пов'язані з комерційним посередництвом та біржові угоди.

### **СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ**

1. Деревнін В. С. Угоди, які укладаються на товарній біржі / В. С. Деревнін // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. праць. – Одеса : Юридична література. – 2008. – Вип. 38. – С. 55–59.
2. Деревнін В. С. Зловживання правом у цивільному праві й цивільному законодавстві України / В. С. Деревнін // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. праць. – Одеса : Юридична література. – 2008. – Вип. 41. – С. 55–59.
3. Деревнін В. С. Товарна біржа як суб'єкт цивільно-правових відносин / В. С. Деревнін // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. праць. – Одеса : Юридична література. – 2008. – Вип. 42. – С. 119–123.



4. Деревнін В. С. Pacta sunt servanda в сучасному договірному праві України / В. С. Деревнін // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. праць. – Одеса : Юридична література. – 2008. – Вип. 43. – С. 142–146.
5. Деревнін В. С. Цивільно-правова відповідальність: теоретичні аспекти / В. С. Деревнін // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. праць. – Одеса : Юридична література. – 2009. – Вип. 51. – С. 70–75.
6. Деревнін В. С. Цивільно-правова відповідальність: теоретичні аспекти В. С. Деревнін // Правове життя сучасної України : тези 10-ї звітної наукової конференції професорсько-викладацького і аспірантського складу ОНЮА, 27-28 квітня 2007 р. – Одеса : Фенікс. – 2007. – С. 261–263.
7. Деревнін В. С. Зловживання правом у цивільному праві й цивільному законодавстві України / В. С. Деревнін // Підприємництво і море : тези доповідей круглого столу. – Одеса : Фенікс. – 2008. – С. 46–48.
8. Деревнін В. С. Правовий статус біржевого брокера / В. С. Деревнін // Зб. тез наук. робіт учасників III Міжнародної цивілістичної наукової конференції, 4-5 квітня 2008 р. – Одеса : Фенікс, 2008. – С. 17–19.
9. Деревнін В. С. Pacta sunt servanda в сучасному договірному праві України / В. С. Деревнін // Правове життя сучасної України : тези 11-ї звітної наукової конференції професорсько-викладацького і аспірантського складу ОНЮА, 18-19 квітня 2008 р. – Одеса : Фенікс. – 2008. – С. 276–278.
10. Деревнін В. С. Цивільно-правова відповідальність: теоретичні аспекти / В. С. Деревнін // Правове життя сучасної України : тези 12-ї звітної наукової конференції професорсько-викладацького і аспірантського складу ОНЮА, 5-6 червня 2009 р. – Одеса: Фенікс. – 2009. – С. 354–355.

### АНОТАЦІЯ

***Деревнін В. С. Цивільно-правове положення товарної біржі за законодавством України.*** – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. – Одеська національна юридична академія, Одеса, 2010.

Дисертація присвячена дослідженню і обґрунтуванню теоретичних основ цивільно-правового положення товарної біржі. Проаналізовано поняття, типологію товарних бірж, історію їх становлення і розвитку, а також специфіку цього правового утворення. Значну увагу приділено розгляду питань про органи товарної біржі, її організаційну структуру і особливості

правосуб'єктності. Здійснено аналіз особливостей виникнення і припинення товарної біржі. Сформульовано пропозиції стосовно вдосконалення норм чинного законодавства та узгодження положень ЦК України і біржового законодавства.

**Ключові слова:** цивільно-правове становище, правосуб'єктність, товарна біржа, квазі-акціонерне товариство.

## АННОТАЦИЯ

**Деревнин В.С. Гражданско-правовое положение товарной биржи по законодательству Украины. – Рукопись.**

Диссертация на соискание научной степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.03 – гражданское право и гражданский процесс; семейное право; международное частное право. – Одесская национальная юридическая академия, 2010.

Диссертационная работа посвящена исследованию вопросов гражданско-правового положения товарной биржи по законодательству Украины. В работе дан обзор научных трудов, касающихся проблематики диссертационного исследования и определено состояние правовых аспектов регулирования гражданско-правового положения товарной биржи.

Анализ понятия и типологии товарной биржи позволил диссертанту прийти к выводу о том, что товарная биржа – это организация, которая объединяет юридических и физических лиц, осуществляющих производственную и коммерческую предпринимательскую деятельность и имеет целью предоставление услуг в заключении биржевых соглашений, выяснение товарных цен, спроса и предложений на товары (сырье, услуги), изучение и упрощение товарооборота и связанных с ним операций.

Установлено, что особенности правового положения товарной биржи заключаются в том, что она является юридическим лицом специфического вида, действующим в сфере гражданского права и, вместе с тем, выполняющим функцию саморегулирования рынка. Отмеченные особенности нашли отражение, в частности, в том, что товарная биржа, будучи непосредственно и постоянно связанной с осуществлением торговых операций, вместе с тем, не может иметь целью получение прибыли. Ее цель заключается не в том, чтобы самой получить прибыль, а в создании условий для обеспечения эффективной коммерческой (предпринимательской) деятельности другими лицами, которые либо являются участниками (членами) биржи, либо прибегают к ее услугам и получают помощь через брокеров.

Сделан вывод о том, что со специфическими целями, для достижения которых создается товарная биржа, связаны и особенности юридической

сущности товарной биржи. Напоминая по своей структуре, порядку создания и системе внутреннего управления и деятельности акционерные общества, товарная биржа, вместе с тем, вообще не является хозяйственным обществом, поскольку последние создаются с целью получения прибыли, что является невозможным для товарной биржи. По мнению автора диссертационного исследования, товарная биржа в этом отношении имеет определенное сходство с хозяйственными обществами (вместе с тем не будучи их разновидностью), что позволяет использовать в случае необходимости определенные нормы Закона о хозяйственных обществах и других актов законодательства в этой отрасли в порядке аналогии закона. Соответствующие положения предлагается включить в Закон о товарной бирже, например, путем указания на то, что товарная биржа является «квази-акционерным» обществом и что нормы, касающиеся акционерного общества, могут применяться к товарной бирже, если это не противоречит ее природе и Закону о товарной бирже.

Установлена необходимость разграничения общей и специальной гражданской правосубъектности товарной биржи.

В диссертации сформулированы предложения по совершенствованию норм действующего и перспективного законодательства и согласованию положений гражданского и биржевого законодательства.

**Ключевые слова:** гражданско-правовое положение, правосубъектность, товарная биржа, квази-акционерное общество.

## SUMMARY

**Derevnin V. Civil law status of a commodity exchange under the laws of Ukraine.** – Manuscript.

Dissertation for obtaining the scientific degree of Candidate of Legal Sciences in speciality 12.00.03 – civil law and civil procedure; family law; private international law. – Odesa national academy of law, Odesa, 2010.

Dissertation is devoted to the researching and grounding of the theoretical foundations of the civil law status of a commodity exchange. The concept and types of commodity exchanges, history of their formation and development are analyzed as well as specificity of this legal forming. Significant attention is paid to studying the issues of commodity exchange bodies, its` organizational structure and peculiar properties of its` legal capacity. The analysis of the particular features of formation and termination of a commodity exchange is made. Propositions on improving the rules of current legislation and harmonization of the Civil Code of Ukraine and exchange legislation are formulated.

**Keywords:** civil law status, legal capacity, commodity exchange, quasi-stock company.